

Сутність поняття методологія дослідження у сучасній науковій думці

Т. В. Сич

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, м. Старобільськ, Україна.
Corresponding author. E - mail: tany-sych@mail.ru

Paper received 27.08.2016; Accepted for publication 07.09.2016.

Анотація. У статті розглянута історія розвитку поняття методологія, проаналізовані різні формулювання понять методологія, методологія пізнання, методологія дослідження, методологія педагогіки, метод, методика та узагальнено підходи до їх розуміння у сучасній науковій думці. Розкрито сутність поняття методологія дослідження відповідно до сучасних тенденцій розвитку науки і педагогіки зокрема.

Ключові слова: методологія, методологія дослідження, розвиток науки, методологія пізнання.

Вступ. Розвиток понятійної системи є важливим показником розвитку науки. Надаючи в стиснутому виді знання про предмет або явище, поняття обумовлює розуміння сутності предметів, явищ та діяльності. Це пов'язане з тим, що поняття – не тільки ідеалізована та узагальнена модель дійсності, але і скорочена система практичних дій, які необхідно здійснити вченому, щоб у кінцевому підсумку отримати наукове знання. Поняття – продукт тривалого історичного розвитку пізнання. Їх зміст змінюється та збагачується у відповідності до поглиблення пізнання людиною об'єктивної реальності. У минулому тисячолітті у світових наукових колах відбулося усвідомлення перетворюючої ролі методологічного знання в сучасному освітньому просторі, його великої теоретичної і практичної значущості для розвитку наукових теорій. Переосмислення ролі методології у вітчизняній науці відбулося протягом другої половини ХХ століття, що невід'ємно зв'язано із поступовою зміною орієнтації досліджень на ідеологічні чинники, партійні настанови до орієнтації на логіку розвитку науки. У процесі розвитку методології як окремої наукової галузі поняття методологія дослідження, яке відноситься до загальнонаукових понять, трансформувалося набувало нових рис. Саме тому воно має досить різні трактовки у роботах сучасних науковців й потребує уточнення. Формування нової методології, яка відповідає сучасним науковим задачам, потребує усвідомлення сутності основних понять наукової галузі, одне з яких – методологія дослідження.

Стислий огляд публікацій за темою. На сьогоднішній час існує значна кількість наукових праць, присвячених методології наукових досліджень (Ю. Бабанського, А. Баскакова й Н. Туленкова, М. Білухи, Б. Гершунського, В. Загвязинського, О. Колесникова, В. Кохановського, В. Краєвського, О. Крушельницької, Н. Кузьміної, А. Новікова й Д. Новікова, П. Образцова, Л. Озадовської, В. Садовського, В. Серікова, Я. Скалкової, М. Скаткіна, В. Сластьоніна, Ю. Сурміна, С. Пальчевського, В. Полонського, Г. Рузавіна, П. Файербенда, В. Шубінського, Г. Щедровицького, В. Шейко й Н. Кушнарєнко, В. Штоффа, Є. Хрикова, Г. Цехмістрової, Е. Юдіна, та ін.) Але в сучасній науковій думці не склалося єдиної точки зору щодо сутності поняття методологія дослідження.

Мета статті: на основі аналізу різних підходів до формулювання поняття методологія дослідження у сучасній науковій думці, розуміння ролі методології у процесі розвитку науки визначити сутність поняття

методологія дослідження.

Матеріали та методи. Поняття відображає сукупність суттєвих відмінних ознак та якостей, що об'єктивно існують у речах та явищах та закріплені словом. Слово або словосполучення, яке визначає певне поняття, називають терміном. Установити значення терміна важливо при аналізі змісту поняття, яке відповідає цьому терміну та відображає найбільш суттєві, важливі ознаки. За допомогою методу понятіно-терміналогічного аналізу нами було розглянуто більше 70 визначень понять методологія, методологія дослідження, методологія пізнання, методологія науки, методологія педагогіки, методика, метод, які наведено у словниках, підручниках, навчальних посібниках, монографіях російських та українських вчених.

Результати та їх обговорення. Внутрішня форма слова, а відтак і терміна, проявляється перш за все на початковому періоді назв речей та явищ, саме тому виникає потреба аналізувати терміни з урахуванням їх генезису та історичного розвитку. Поняття методологія дослідження формувалося у процесі розвитку науки й набувало нових рис відповідно до змін наукових парадигм, появи нових тенденцій розвитку науки зокрема.

Слово методологія грецького походження (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання). Отже значення цього слова відображає вчення про метод пізнання, певне правило мислення при створенні чи отриманні наукового знання. У античні часи проблема пізнання взагалі й наукового пізнання зокрема вирішувалася у межах філософії. У той час наука ще значною мірою не відокремлювала себе від філософії. Навіть на рубежі ХVI-ХVII ст., коли сформувалося експериментальне природознавство, дослідженням різних проблем методології пізнання займалися в основному філософи, які одночасно з філософією займалися й іншими спеціальними галузями наукового знання (Галілей, Декарт, Ньютон, Лейбніц та ін.) [1, с. 10]. У цей період відбувається стрімке нагромадження нових емпіричних знань, розвиток нових методів, що забезпечують отримання емпіричних даних. Одним із перших теоретично обґрунтовує нову наукову методику Ф. Бекон у своєму „Новому органоне” як перехід від традиційного дедуктивного методу й підходу індуктивному до загального, тобто до закономірності. Поява раціоналістичного вчення о методі Декарта й системи Ньютона, цілком побудованої на експериментальному знанні, знаменували остаточний розрив науки Нового

часу з антично-традиційною [3, с. 6]. Починаючи з цього часу панувало розуміння методології, яке обмежувало її предмет аналізом методів. Таке розуміння методології мало свої історичні підстави: в умовах класового суспільства, поділу праці на працю розумову і фізичну (за К. Марксом), де відносно невелика група людей „розумової праці” задавала мету діяльності, а інші трудящі „фізичної праці” повинні були ці цілі виконувати, реалізовувати. Так склалася класична для того часу психологічна схема діяльності: мета – мотив – спосіб – результат. Мета задавалася людині як би „ззовні” – учневі у школі вчителем, робітникові на заводі начальником та ін.; мотив або „нав’язувався” людині також ззовні, або вона його мала сама собі сформувані (наприклад, мотив – заробити гроші, щоб прогодувати себе і свою сім’ю). Таким чином, для більшої частини людей для вільного прояву своїх сил, для творчості залишався тільки один спосіб: синонім – метод. Звідси і набуло поширення вузьке розуміння методології як вчення про метод [6].

Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. Найчастіше методологію тлумачать як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом [9]. Спосіб пізнання досліджуваної реальності, який дозволяє вирішити завдання і досягти мети пошукової діяльності, являє собою метод наукового пізнання дійсності [2, с. 89].

У виданнях енциклопедій і словників другої половини XIX ст. слово „методологія” не має самостійного визначення і ототожнюється з поняттям „методика”. Наприклад, у „Настільному словнику для довідок по всіх галузях знань” представлено таке визначення: Методика або Методологія – наука про методи, тобто про способи вивчення наук [5, с.10]. У другій половині XX ст. посилюється спеціалізація наукових галузей, активного розвитку набувають гуманітарні, суспільні науки. Але незважаючи на те, що вчені в цей період інтенсивно розробляли методологію своєї наукової галузі, визначення методології виводиться не стільки кризи аналіз реальних потреб і тенденцій розвитку науки, скільки зі загальних філософських підстав, які не дають однозначного розуміння. Саме слово „методологія” пов’язане в свідомості багатьох з чимось абстрактним, далеким від життя, що зводиться до цитат з філософських текстів, ідеологічних та адміністративних документів, слабо пов’язані з поточними потребами теорії і практики.

У вітчизняній науці радянських часів методологія науки стала оформлятися лише у 60-ті 70-ті роки. У ті часи будь-яка дослідницька діяльність підлягала ідеологічному тиску. До цього, та й у ті часи, партійними органами вважалося, що вся методологія укладена в марксистсько-ленінському вченні, і всякі

розмови про „методологію” шкідливі та небезпечні. Жорстко діяли норми відповідності науковості та партійності. Наукова робота мала в першу чергу відповідати пануючій ідеології, що відсторонювало критерій наукової новизни на другий план. У протидію партійної ідеології, формується методологія системного підходу, як напрям сучасної науки, що носить загальнонауковий характер. Велике значення у її розвитку належить роботі „Московського методологічного гуртку”, яким керував Г. П. Щедровицький. Він об’єднав провідних науковців, які займалися аналізом філософських, методологічних і логічних проблем системних досліджень. Але займаючись методологічними проблемами системно-структурних досліджень, автори потрапляють на територію філософії, а на цієї території існує і панує єдине правильне вчення – марксизм-ленінізм. Отже, ті, хто займаються системно-структурним підходом, мають на меті не що інше, як підміну цього вчення. Як захисну стратегію науковці методологічного гуртку стали розвивати ідею про багаторівневу будову методологічного знання. До цього вважалося, що методологія займається або найзагальнішими проблемами пізнання – і тоді це філософська (марксистсько-ленінська) методологія, або проблемами тієї чи іншої конкретної галузі знання – і тоді це, відповідно, конкретно-наукова методологія, займатися якої дозволяється і без невідривного контролю ідеологічних наглядачів. Але сенс методології системних досліджень, системного підходу як раз і бачився в тому, щоб вивчати в його рамках пізнавальні проблеми, які виявляються більш-менш схожими, загальними для самих різних областей знання. Вчені висунули таку ідею: системний підхід, як і загальна теорія систем, – це методологічні напрямки сучасної науки, що носять загальнонауковий характер. Вони, однак, не претендують на те, щоб вирішувати філософські проблеми, а являють собою нефілософській, але в той же час загальнонаукову методологію. Отже, є найвищий, найголовніший рівень – рівень філософської методології, і ось там-то матеріалістична діалектика в повній мірі грає свою видатну роль. А є наступний рівень, який вони назвали рівнем загальнонаукової, але нефілософській методології. Системний підхід, стало бути, на філософські завдання не зазіхає, він займається вивченням загальнонаукових принципів, справедливих для систем самої різної природи. І є ще третій рівень – це конкретно-наукова методологія, яка в кожній галузі знань своя [11]. Так у працях І. В. Блауберга, П. В. Копніна, В. А. Лекторського, Е. М. Мірського, В. М. Садовського, В. С. Швирьова, Г. П. Щедровицького, Е. Г. Юдіна та інших авторів визначені основні принципи вітчизняної концепції системних досліджень, рівні методологічного аналізу, відносини системного підходу і діалектики. Методологія науки у той час розвивається переважно у напрямі пошуку спільних прийомів, засобів, методів системного дослідження. Але розрахунок на системний підхід як на засіб вирішення усіх наукових задач не виправдався. Конструктивність системних ідей виявилася більше в тому, що вони змушують звернути увагу на неповність, односторонність існуючих уявлень про той чи інший об’єкт, а не надають універсального методу

дослідження наукових проблем.

Отже, необхідно відзначити, що протягом усієї історії науки взаємодіяли дві тенденції, які доповнювали одна одну – посилення спеціалізації й прагнення до інтеграції. Спеціалізація призводила до диференціації наукових дисциплін, поглиблення в їхніх межах знань, але звужувала світогляд науковців, обмежувала обмін науковою інформацією. Інтеграція ж ґрунтується на поєднанні наукових методів, ідей та концепцій, а також на необхідності з єдиної точки зору розглянути зовні різномірні явища. До найважливіших її наслідків належать спрощення оброблення і пошуку інформації, звільнення від надлишку методів, моделей та концепцій. Головним шляхом інтеграції є формування „міждисциплінарних наук”, покликаних об'єднати окремі науки в єдине ціле. У другій чверті ХХ століття відбувся дійсний переворот у поглядах науковців щодо розуміння об'єктів та явищ дійсності як складних структур і систем, вивчення яких виходить за межі конкретних досліджень. Інтеграційна роль відводиться методології, аналіз її засад набуває першочергового значення. У суспільних науках, наприклад, у педагогіці, менеджменті використовуються методи та теорії з точних наук, які раніше не виконували методологічних функцій у цих галузях науки. Виникає парадигмальний підхід до розуміння процесу розвитку науки, формується системна методологія, яка акумулює у собі досягнення класичної, некласичної та постнекласичної наук. Сучасна методологія досліджень не є чимось цілісним і монолітним. У її рамках існують і успішно розвиваються різні концепції та підходи, які доповнюють один одного.

Аналіз поняття методології виявив, що у вітчизняній науці більшість вчених трактують його у двох сенсах: широкому та вузькому, що пов'язано із наявністю багаторівневої методології. Залежно від рівня розгляду у широкому сенсі методологію трактують як систему принципів і способів побудови теоретичної і практичної діяльності, а також як вчення про цю систему. Згідно до іншого, теж широкого, визначення – це вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу. У сучасній літературі йдеться насамперед про методологію наукового пізнання, яку розуміють, як вчення про принципи побудови, форми і способи науково-дослідницької діяльності [5, с. 11]. У вузькому сенсі методологія означає теорію наукового пізнання в конкретних наукових дисциплінах [8], це вчення про методи дослідження [7], певна сукупність методів, способів, прийомів і їхня певна послідовність, прийнята при розробці наукового дослідження, схема, план рішення поставленого науково-дослідного завдання [3], концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимальної об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [10] та ін.

У словниках та навчальній літературі можна зустріти визначення методології у таких двох основних значеннях: як система певних способів і прийомів, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві і т.п.); вчення про цю систему, загальна теорія методу, теорія в дії [4]. За

цим трактуванням методологія виступає як певна система методів яка сама себе досліджує. На наш погляд тут відбувається змішування понять „методологія науки” як спеціальної наукової галузі, яка займається вивченням наукового пізнання, й „методологія дослідження” яка аналізує комплекс методів дослідження, розкриває їх за спільністю і глибиною аналізу та виступає певною стратегією вирішення поставлених завдань наукового дослідження. Аналіз формулювань понять методологія, методологія науки, методологія пізнання, методологія дослідження, методологія педагогіки, методика, метод надає змогу зробити висновок про те, що у науковій літературі ці поняття можуть підмінювати один одного, розглядатися як синоніми, досить часто відбувається редукція методологія до інших сфер наукової діяльності та змішування з ними. Розглянемо, з чим саме найчастіше поєднують методологію та визначимо основні підходи до розуміння цього поняття:

1. З теоретичним аспектом дослідження або, простіше кажучи, з теорією. Найчастіше перші глави дисертацій так і називаються „теоретико-методологічні основи...”. Насправді ж методологія і конкретно-наукова теорія – різні типи знання, які виконують різні функції. Теоретик за допомогою теоретичних моделей і відповідного категоріального інструментарію досліджує педагогічну реальність, різні види освітніх процесів, тоді як предмет методолога – рефлексія і прогноз самого наукового дослідження.

2. З філософією. У філософії відсутні функції розробки нормативів пізнання. Філософія може служити передумовою методологічних регуляторів дослідження, однак передумова – це ще не сам регулятор. Нами вже розглянуто передумови виникнення такого підходу, коли панувала єдина правильна філософія як методологічна основа усіх наукових пошуків.

3. З однією з гілок філософії – філософією освіти. Остання являє собою вчення про освіту як однієї з універсальних форм існування і розвитку людини, що не співпадає з предметом методології дослідження.

4. З наукою про організацію будь-якої діяльності взагалі [6]. Методологія дослідницької діяльності передбачає не тільки її організацію (тактичне вирішення), а й концептуальне викладення принципів проведення дослідження, визначення завдань, комплексу методів, які забезпечать їх вирішення й отримання достовірних результатів дослідження.

5. З вченням про методи дослідження, до розробки діагностичних методик. Методологія може вивчати процес створення та використання методів, але не може отожднюватися з методами дослідження.

6. З логікою науки. Основним завданням логіки науки є аналіз структури готового знання, то методологія наукового дослідження аналізує засоби, прийоми і методи пізнання, які застосовуються для отримання нового знання.

Висновки. Історія розвитку методології у вітчизняній науці сприяла тому, що більшість вчених трактують поняття методології у двох сенсах: широкому та вузькому, що пов'язано із наявністю багаторівневої методології. Надмірно широке і надмірно вузьке поняття методології науки не можуть вважатися правильними, так як вони не виділяють особливий

предмет цієї науки, а також не аналізують ті специфічні поняття, засоби і способи дослідження, які вона використовує. Також у науковій думці розповсюдженим є поєднання методології з теоретичним аспектом дослідження, з філософією, з філософією освіти, з наукою про організацію будь-якої діяльності взагалі, з вченням про методи, з логікою. Аналіз показує, що головною метою методології науки є перш за все вивчення тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, за допомогою яких суб'єкт наукового пізнання набуває нових знань про реальну дійсність. А оскільки ці методи і засоби дослідження

застосовуються в процесі наукового пізнання, то слід говорити не про методологію взагалі, а про методологію наукового дослідження, або пізнання. Така характеристика більш рельєфно відмежовує предмет методології науки від логіки науки та філософії. методологія наукового дослідження становить частину загальної методології пізнання, але частина найбільш істотної й актуальної як з теоретичної, так і практичної точки зору. Вона розглядає найбільш суттєві особливості і ознаки методів дослідження, тобто розкриває ці методи по їх спільності і глибині, а також за рівнями наукового пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
2. Загвязинский В. И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., стер. / В. И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М.: Издательский центр „Академия”, 2005. – 208 с.
3. Колесников О. В. Основы научных исследований. 2-ге вид. випр. та доп. Навч. посіб. / О. В. Колесников. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 144 с.
4. Кохановский В. П. Основы философии науки: Учебное пособие для аспирантов / В. П. Кохановский и др. – Изд. 6-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 603 с.
5. Краевский В. В. Методология педагогики : новый этап : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М. : Издательский центр „Академия”, 2006. – 400 с.
6. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: СИН-ТЕГ. – 668 с.
7. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования / П. И. Образцов. – СПб. : Питер, 2004. – 268 с.: ил. – (Серия „Краткий курс”)
8. Скалкова Я. Методология и методы педагогического исследования / Я. Скалкова и коллектив : пер.с чешск. – М.: Педагогика, 1989 – (Зарубежная школа и педагогика). – 224 с.
9. Цехмістрова Г.С. Основы научных исследований: Навчальний посібник / Г.С. Цехмістрова. – К: Видавничий Дім „Слово”, 2003. – 240 с.
10. Шейко В., Кушнарченко Н. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник / В. Шейко, Н. Кушнарченко – К.: Знання, 2004. – 307 с.
11. Юдин Б. Г. Из истории системных исследований: между методологией и идеологией / Б. Г. Юдин. – Вестник ТГПУ, 2008. – Выпуск 1 (75). – с. 28 – 33

REFERENCES

1. Baskakov A. Ja., Tulenkov N. V. Methodology of scientific research: Ucheb. posobie. – K.: MAUP, 2004. – 216 s.
2. Zagvjazinskij V. I., Atahanov R. Methodology and methods of psychological and pedagogical research: Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij. – 2-e izd., ster. / V. I. Zagvjazinskij, R. Atahanov. – M.: Izdatel'skij centr „Akademija”, 2005. – 208 s.
3. Kolesnikov O. V. Basics of scientific research. 2-ge vid. vipr. ta dop. Navch. posib / O. V. Kolesnikov. – K.: Centr uchbovoї literaturi, 2011. – 144 s.
4. Kohanovskij V. P. Fundamentals of philosophy of science: Uchebnoe posobie dlya aspirantov / V. P. Kohanovskij i dr. – izd. 6-e. – Rostov n/D: Feniks, 2008. – 603 s.
5. Kraevskij V. V. Methodology of pedagogy: new stage : ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij /V. V. Kraevskij, E. V. Berezhnova. – M. : Izdatel'skij centr „Akademija”, 2006. – 400 s.
6. Novikov A. M., Novikov D. A. Methodology / A. M. Novikov, D. A. Novikov. – M.: SIN-TEG. – 668 s.
7. Obratsov P. I. Methods and methodology of psychological and pedagogical research/ P. I. Obratsov. – SPb. : Piter, 2004. – 268 s.: il. – (seriya „Kratkij kurs”)
8. Skalkova Ya. Methodology and methods of pedagogical research/ Ya. Skalkova i kolektiv : per.s cheshsk. – M.: Pedagogika, 1989 – (Zarubezhnaya shkola i pedagogika). – 224 s.
9. Cehmistrova G. S. Basics of scientific research : Navchalnij posibnik / G. S. Cehmistrova. – K: Vidavnichij dim „Slovo”, 2003. – 240 c.
10. Shejko V., Kushnarenko N. The organization and methods of scientific research: Textbook/ V. Shejko, N. Kushnarenko – K.: Znannya, 2004. – 307 s.
11. Judin B. G. From the history of system research : between methodology and ideology/ B. G. Judin. – Vestnik TGPU, 2008. – Vypusk 1 (75). – s. 28 – 33.

The Essence of the Concept of Research Methodology in Modern Scientific Thinking Sych T. V.

Annotation. The article deals with the history of the concept of methodology, analyzes different formulations of the concepts such as methodology, methodology of knowledge, research methodology, methodology of pedagogy, methods, techniques and generalizes approaches to their understanding in modern scientific thinking. The author reveals the essence of the concept of research methodology in accordance with the modern trends of development of science and pedagogy in particular.

Keywords: methodology, research methodology, development of science, methodology of knowledge.

Сущность понятия методология исследования в современной научной мысли

Т. В. Сыч

Аннотация. В статье рассмотрена история развития понятия методология, проанализированы различные формулировки понятий методология, методология познания, методология исследования, методология педагогики, метод, методика и обобщены подходы к их пониманию в современной научной мысли. Раскрыта сущность понятия методология исследования в соответствии с современными тенденциями развития науки и педагогики в частности.

Ключевые слова: методология, методология исследования, развитие науки, методология познания.